

A Csehszlovák Egyház.

Számot adtunk már arról, hogy a világháború után Csehszlovákiában nagy elszakadási folyamat indult meg a római katolikus egyháztól. Több mint két millió hívő lépett ki s ezek között két szabadelvű szervezet is alakult, a kisebb a Csehszlovák Unitárius Egyház, (melyet Capek F. Norbert alapított) és a Csehszlovák Nemzeti Egyház, melynek 800.000-nél is több tagja van (amely azonban ma már elhagyta nevéből a „Nemzeti” szót.) Az előbbiről már megemlékeztünk, most az utóbbiról kell szólanunk.

A Csehszlovák (Nemzeti) Egyházat 1920 január 8-án alapították meg, Farsky Károly vezetése mellett. Bár kétségtelennek látszik, hogy Farsky működése igen nagy mértékben hozzájárult e szervezet létrejöttéhez a cseh szabadelvűek mégsem nevezik őt egyházuk megalapítójának. Ehelyett inkább rámutatnak azokra az okokra, melyek ez egyház létrejöttét elkerülhetetlen szükségszerűséggel okozták, sőt amelyek egyenesen a szabadelvű kereszténység felé indították azt útnak. Ez okok közül a legrégebb, s kétségtelenül a legelhatározóbb fontosságú is, a nemzeti érzés. *Husz Jánost* (1373—1415. Constancban megégették.) ugyanis a csehek nemcsak vallásos úttörőként, hanem nemzeti hősként is tisztelték. A Csehországban dúló német-szláv (cseh) versengésben t. i. Husz a csehek oldalára állott s minden téren harcolt ügyük mellett. Már 1402-ben csehül prédikált állandóan, a királyt (Wencelt) rávette, hogy változtassa meg a prágai egyetem alkotmányát (alapított 1348-ban), úgy, hogy a fakultásban a csehek 3:1 arányú szavazati többséget kapjanak a németekkel szemben, (mire ezek el is hagyták a prágait s Lipcsében alapítottak új egyetemet), mikor pedig őt magát az egyetem rektorává választották, mindent elkövetett, hogy azt a cseh nemzeti célok szolgálatába állítsa, stb. stb. Husz megégettetése után követői, az „utraquisták” és a „táboriták” csaknem egy századon át harcoltak vallásukért és a cseh nemzeti eszméért. E nemzeti irányú mozgalmat tulajdonképpen csak a Fehér-hegyi csatában (1620) történt leveretésük állította meg (harminc-éves háború), s ez időtől kezdve az ellenreformáció a cseh protestantizmust a cseh nemzeti mozgalmakban üldözte főként, miért is a cseh hazafiak egy része mindvégig nemzete elnyomójaként tekintette a római katolikus egyházat. Természetes volt tehát, hogy a

világháború és a Csehszlovák köztársaság megalapítása után nagy tömegek hagyták el azt az egyházat, melyben — jogosan, vagy jogtalanul — elnyomójukat gyűlölték. Az események további fejlődését azonban úgy követhetjük legjobban, ha Farsky Károly (első pátriárkájuk) élettörténetét vizsgáljuk.

Dr. Farsky Károly 1880 július 26-án született egy Skodejov nevű falucskában, Észak-Csehországban. Szegény földművelők gyermeke lévén, kicsi kora óta maga is állandó munkában töltötte életét s innen nyerte kitartó és az aszkétizmusig egyszerű jellemét, melyet a hatalmas hegyek tágas horizontokat nyújtó világa (hová gyakran kijárt) emelt ki a szüklátóköriüségből. Neveltetését nagybátyjának köszönhette, aki — a prágai egyik katolikus szeminárium igazgatója lévén (mint katolikus pap) — magához vette 12 éves unokaöccsét s gondoskodott róla. Ilyen körülmények között természetes volt, hogy a gimnázium elvégzése után ő is a lelkészi pályát választotta s 1904-ben pappá szenteltette magát. Tanulmányait azonban tovább folytatta s 1909-ben a prágai egyetemen a teológiai tudományok doktorátusát is megszerzi. A katolikus egyházban megindult „modernizmus” (Duchene Louis és Loisy Alfréd kritikai munkásságát nevezte így az azt 1907-ben eltiltó pápai encyclika), mely Csehországban annak betiltása után is lapangva tovább folyt, Farsky-ban buzgó hívet nyert. Tudományos érdeklődését most már a vallásnak a tudománnyal való kibékítésére összpontosította s 1920-ban könyvet adott ki „Svorení” (A teremtés) címmel, melyben hatalmas bizonyító anyag felsorolásával mutatja ki, hogy a Biblia teremtés-története és a tudomány mai álláspontja szerinti kozmogonia nem ellenkeznek, hanem kiegészítik egymást. Időközben a középiskolai hitoktatás használatára írt egy liturgikát és egy erkölccstant is, az egyházi cenzorok azonban nem adták meg kinyomtatásukra az „imprimatur”-t, mert azokat az egyház tanításaival ellentéteseknek tartották. A világháború alatt a nagyobbára cseh alsóbb papság és a csaknem teljesen német főpapokból álló egyházi vezetőség között az ellentétek mindinkább kiélesedtek. Dr. Farsky akkoriban Pilsen-ben volt hitoktató s ott az „Obcanská Beseda” (Nép-kör) nevű hazafias társaságban előadások tartásával próbálta az érdeklődést a régi cseh vallásos mozgalmak iránt felkelteni. 1918-ban Dr. Gróf Huyn prágai érsek ellenőrző körútján Pilsen-t is meglátogatta s ott Dr. Farsky nemzeti irányú működését megróvásban részesítette. Egyik pré-

dikációja alkalmával a cseh tanulók kinevették az érseket rossz cseh kiejtése miatt, mire az érsek, ezt Farsky művének tulajdonítva, a legközelebbi alkalommal Farsky hittanóráját szuronyos csendőrök kíséretében látogatta meg. A helyzet mindinkább kiélesedett s az érsek eltávozásakor vérontásra került a sor, mert az érsek autóját (bucsuzáskor) körülvevő tanulók rendetlenkedését félremagyarázva, az autót kísérő katonatöbbször közülük lőtt s néhányat meg is őlt golyóival. Mindezek nagy elkeseredéssel töltötték el Farskyt, s a katolikus egyházban nem annak a Jézusnak az egyházát kezdte látni, aki azt mondta volt: „Engedjétek hozzám a kisdedeket,” hanem a Gróf Huyn érsekét, aki a tanulók közé lövetett.

1919 január 23-án Prágában mintegy 600 katolikus lelkész gyűlést tartott, melyen elhatározták, hogy egy reform programot fognak kidolgozni az egyház számára. Farsky tüzes beszédének hatására esküt tettek, hogy addig nem nyugosznak, míg ezeket a reformokat a pápa nem szentesíti. Mint-hogy azonban e reform-program elfogadását illetően kedvezőtlen hírek érkeztek, Farsky április 27-ikén újabb nagy beszédben kijelentette, hogy, ha a pápa megtagadja a szentesítést, ők a reformokat „via facti” fogják megvalósítani. E forradalmi lépés a papok többségét elriasztotta, a lelkesebb kisebbség azonban Farsky mellé állott s mikor a pápa tényleg megtagadta a szentesítést, Farskyt a reform-mozgalom fejévé választották. „Azon a ponton állva — írja Dr. Farsky később (1921.) — hogy most már meg kell valósítanunk programunkat, az volt a tervem, hogy a lutheránus és a kálvinista egyházakat egy Evangéliumi Cseh Testvérek Egyházában egyesítem. Kénytelen voltam azonban meggyőződni, hogy félúton megálló megalkuvásokkal nem lehet programunkat megvalósítani s hogy ehelyett a haladott időknek megfelelő új vallásos szervezetet kell létrehoznunk”. Farsky hozzálátott, hogy a misekönyvet cseh nyelvre fordítsa, annak első részét 1919 karácsonyára ki is nyomatta s a veletartó lelkészekkel megegyezett, hogy a karácsonyi istentiszteleteken a szertartásokat már e fordítás alapján, cseh nyelven tartják. Ez meg is történt s a cseh lakosság örömkönnyek között hallgatta a cseh nyelvű istentiszteleteket. „E könnyeket azonban — írja Farsky — nemcsak a nyelv hallása fakasztotta, hanem főként az az új szellem, mely a prédikációkból áradt.” 1920 január 8-án azután a reform-papság gyűlése kimondotta a független csehszlo-

vák egyház megalakulását, s annak vezetését egyelőre két világból és négy lelkészből (köztük Farsky is) álló tanácsra bízta. Az új egyházhoz főként a munkásosztály nagy lelkesedéssel csatlakozott s az 1921 évi népszámlálás már 525.333 hívet talál a „Csehszlovák Nemzeti Egyház”-hoz tartozónak. Az igazi szervező munka azonban csak ezután kezdődött. Farsky hatalmas szervező munkába kezdett, beutazta az országot, mindenütt prédikált, egyházközségeket alapított, hatóságokkal tárgyalt, lelkészek kiküldéséről gondoskodott s amellet ideje maradt, hogy a központi szervezés alapelveiről is értekezéseket írjon s a kormánnyal az elismertetésről tárgyaljon. A kormány azután a „Csehszlovák Nemzeti Egyházat” 1920 szeptemberében, annak alkotmányát pedig 1921 októberében el is ismerte és törvénybe foglaltatta. Az első egyházi közgyűlést azonban mégis csak 1924 júniusában tartották s ezen Dr. Farskyt pátriárkává választották, augusztus 29 és 30-án pedig megtartották az egyház legegységesebb testületének, a kongresszusnak, első gyűlését is.

Egyházi szervezetük mai formája átment ugyan még közben néhány kisebb változáson, illő azonban, hogy már most ismertessük azt, annál is inkább, mert a lényeges rész már akkor kifejeződött volt. Az egyház az egyházközségeken épül fel, (számuk ma, 1938-ban, 280), melyek jogi személyek. Az egyházközségek szabadon választják lelkészeiket, de életfogytiglan, (ha csak maguk le nem mondanak állásaikról), s ügyeiket is maguk (presbiterium) intézik, a felsőbb hatóságok ellenőrzése mellett. Az egyházközségek egyházkörökbe tartoznak. Jelenleg négy egyházkörük (Diözese) van (ugyanolyan szervezet, mint a reformátusoknál az egyházkerület), melyeknek élén egy-egy püspök áll, mint a 12 tagból (hat egyházi, hat világi) álló egyházköri (vagy kerületi) Tanács elnöke. A püspököket az egyházköri közgyűlés választja életfogytiglan.¹ A püspökök püspöke a pátriárka, aki Prágában székel s a Központi Tanács (mely 5 egyházi és 5 világi tagból áll) elnöke. A Központi Tanács s, határozatai végrehajtójaként, a pátriárka,

¹ Az egyházkör és egyházkerület kifejezéseket azért használom egyenértékű megfelelőkként, mert a mi „egyházkör”-ünknek megfelelő szervezetről nem tudok. Vannak ugyan espereseik is, de azok a római katolikus egyházban szereplő esperesek és főesperesek munkakörét látják el s önálló egyházköri szervezetet, mely választásokat stb. eszközölne, nem vezet.

vezetik az egyházat. A pátriárkát a legfőbb törvényhozó szerv, a közgyűlés (General Assembly), választja, szintén életfogytiglan.

Farsky közben tovább folytatta a liturgia átdolgozását. Teljes egészében lefordította cseh nyelvre a „Missale Romanum“-ot, s most már minden egyházi szertartást cseh nyelven végeztetett. 1920-ban kiadta „a Csehszlovák Egyház Szertartás-könyv“-ét, 1921-ben pedig „Énekeskönyv“-ét, melybe összegyűjtötte a régi, Husz előtti és utáni cseh énekeket, az angol, német és francia egyházi-zeneirodalom legszebb alkotásai mellé. A liturgiai fejlődést azután bezárta 1923-ban kiadott „Szertartáskönyv“-ével, mely mind máig hivatalos tekintéllyel bír.

Liturgiájuk nagyjában a római katolikus szertartások alapelemein épül fel s külsőleg is hasonlít hozzá, lényeges részekben azonban el is tér attól s a tartalom mindenütt a szabadelvű teológia alapelveihez igazodik. Röviden ismertetem a rendes vasárnap délelőtti istentisztelet sorrendjét. A szertartás 5 részre tagozódik. I. Bevezető imák. A) A lelkész és a gyülekezet litániaszerűen (felelgetve) éneken dicséri az Istent. B) Bűnvallás. Lelkész és gyülekezet (együtt) hangosan elmondják a bűnvallást (melyben azonban egy szó sincs az eredeti-bűnről). Utána rövid felelgető formában Isten bűnbocsátó irgalmát kérik. Ezután a gyülekezet elénekel egy verset az egyházi énekből. C) Kyrie. (Cyrillus és Methodus emlékére, kik a kereszténységet a szlávok közé bevezették, néhány görög és ószláv mondatot is befoglaltak a szertartásba). A lelkész és a hívek énekes felelgetésekben könyörögnek a békéért, a felekezetek közti összhangért, a hazáért és az emberiség előhaladásáért. Családért, gyermekekért, egészségért. Nemzeti ünnepeken a köztársasági elnökért, a szabadságért és a népek egyetértéséért is. D) A lelkész imája. (Olvassa, vagy éneкли). Ez az ima lehet az előírt, vagy lehet a beszéd tárgyához alkalmazott is. Az ima végén a hívek ráfelelnek: „A földön békességet és az emberek közt jóakaratot“! Utána eléneklük az ének második verssorát.

II. rész. Bibliaolvasás és beszéd. A) A lelkész csendes imája. Utána felolvas az apostoli levelekből, vagy más, sőt világi könyvekből is. B) Ezután a hívek felváltva éneklük a hegyi beszéd egyes részeit. C) Majd jön a Dominus Vobiscum és a Gloria (csehül) s azután a lelkész felolvas az evangéliumokból. A hívek ráfelelnek (ének): „Áldottak legyenek a próféták és az apostolok“. D) A lelkész egyházi beszéde.

III. rész. Most felelgető, énekes könyörgések vezetnek az úrvacsora felé. A pap felmutatja a kenyeret és a bort Istennek, utána énekli a „Szent, szent, szent a seregek Ura” zsoltárt. A lelkész magán (csendes) imában készül. A gyülekezet énekel.

IV. rész. Az úrvacsora emlékezete. A lelkész újabb felelgető imára hívja a híveket, majd egyedül elénekeli az utolsó vacsora történetét (passió-szerűen) a gyülekezet énekel (már a hatodik versét az egyházi éneknek). A lelkész figyelmezteti a híveket a hálaadás szükségességére. Utána csendes ima (lelkész és hívek számára egyaránt). A lelkész imája. Majd lelkész és hívek elénekelik az úri-imádságot (egyik régi husszita ének dallamára). A lelkész ünnepélyesen megtöri a kenyeret (nála ostya jelképezi azt).

V. Az úrvacsora kiszolgáltatása. A) A lelkész imádkozik, majd magához veszi a kenyeret és a bort. (A gyülekezet csak sátoros ünnepeken részesül az úrvacsorában, nyilvános és közös bűnvallás után). B) Utána a lelkész megáldja a híveket. Dominus Vobiscum (csehül). Utána a lelkész: „A mindenható Istennek, az Atyának áldása, Jézus Krisztus békessége és az Isteni-Lélek kegyessége szálljon mindannyiunkra s maradjon velünk és mindazokkal, akik utánunk jönnek!” A hívek: „Örökkön örökké. Amen.” S vége az istentiszteletnek.

A liturgia átdolgozása (és átdolgoztatása, mert mások is résztvettek ebben a munkában) után Farsky a teológiai kérdések rendezéséhez látott. Láttuk, hogy „A teremtés” (1920) c. munkájában már a tudomány és a vallás összhangba hozását próbálta meg. Az Énekeskönyv első kiadásában (1921) rövid hittant is adott, főképp azokra a kérdésekre nézve, melyekben az új egyház különbözött a katolikus egyháztól. 1922-ben kiadta „Csehszlovák Káté” c. művét, melyben részletesen kifejtette hitrendszerüket, főképen a katolikus és orthodox-protestáns dogmatikáktól való különbözőségében. Ezután arra törekedett, hogy a hitelveket mindenütt a Biblia tanítására alapítsa. A „Cseh Küzdelem” nevű egyházi hivatalos lapban éveken át, exegetikai alapon adott, magyarázatokkal kísérte a perikópát. Ezeket összegyűjtve „Homiliáink Könyve” címen kiadta (1925). Az elméleti alapvetés után a hitoktatás részére is írt könyveket.

Itt ismét megszakítjuk Farsky életének leírását, hogy — ha már a hittani kérdéseknél tartunk — ismertessük a Cseh-

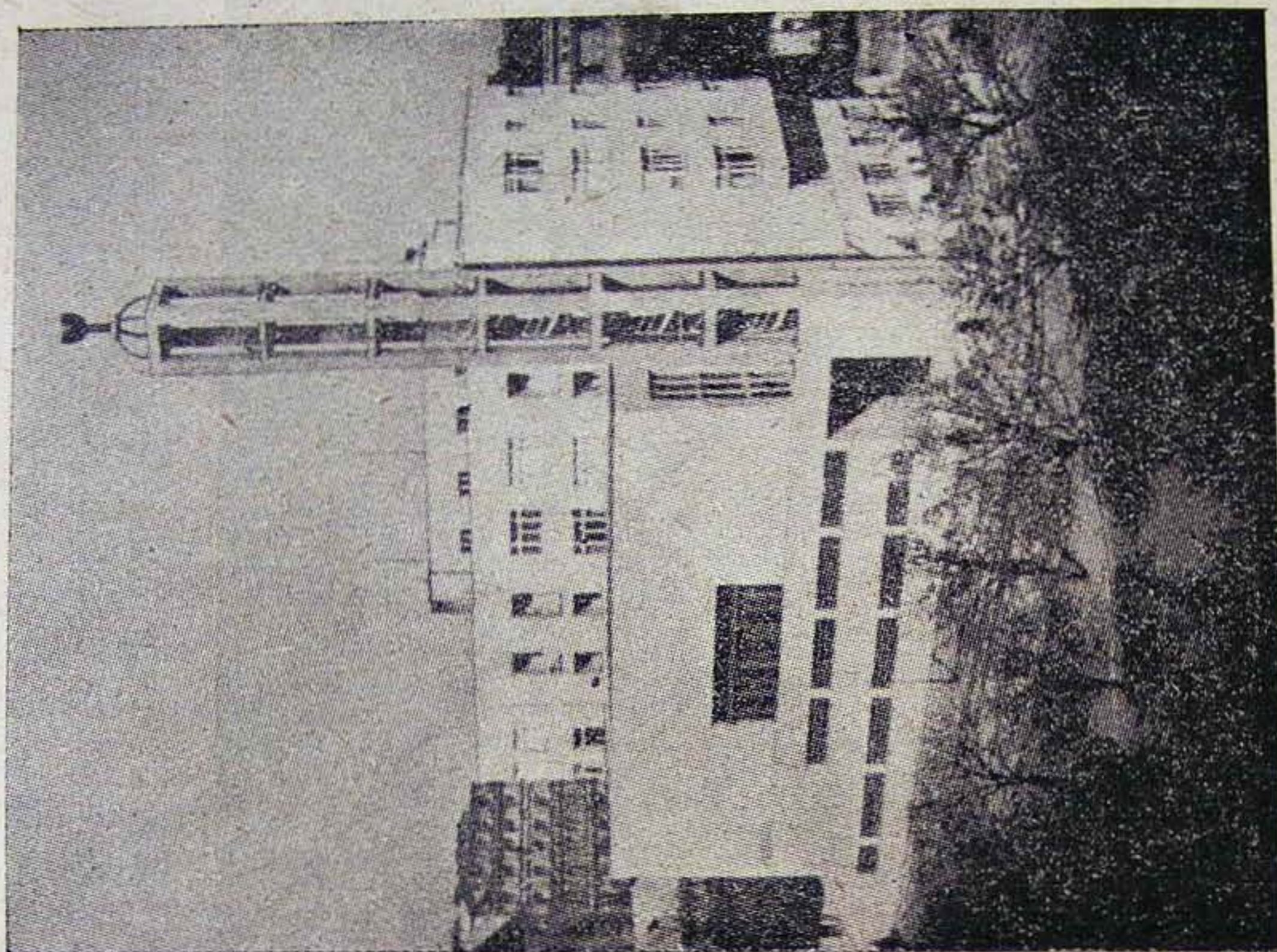

Dr. Farsky Karel (Károly) (1880—1927.)
a Csehszlovák Egyház első pátriárkája.

Dr. Procházka A. Gustav,
a Csehszlovák Egyház jelenlegi pátriárkája.

A Husz János-templom,
(Prága—Vinohrady).
A torony csúcsán a régi husszita kehellyel.

Az Ambroz-templom (háttérben) és egyházi épületek (elől),
Hradec Králové, Csehszlovákia.

szlovák Egyház álláspontját a teológiai kérdésekben. Farsky csak az alapokat rakta le, munkatársai azonban (kik között első helyen kell említenünk Procházka Adolf Gusztávot, a jelenlegi pátriárkát, és Spisar Aloist, a rendszeres teológia tanárát) tovább folytatták a munkát s kidolgozták az egyház hitrendszerét. Néhány évvel ezelőtt az egyház nagygyűlése el is fogadott egy „A keresztény vallás hitelvei” c. hitnyilatkozatot, mely azonban egyáltalán nem hitvallás jellegű és nem megkötöttséget jelent, mindössze az egyház jelenlegi hivatalos álláspontját jelenti a hitelvi kérdésekben. Dr. Spisar Alois magyarázatában (The Czechoslovak Church. Prague. 1937. 53—76. oldalain) ez a hitnyilatkozat VIII. csoportba tagozódik. I. Alapvető elvként az lebegett a hitnyilatkozat készítői előtt, hogy a változott idők új magyarázatokat követelnek, viszont a Csehszlovák Egyház nem akar új vallást, vagy új kereszténységet alapítani, hanem egyszerűen csak Jézusnak az evangéliumokban leírt vallásos élményéről óhajt érthetőbb felvilágosításokkal szolgálni. Tehát nem új vallást, hanem új teológiát akarnak csupán. II. *A vallásos megismerésről és hitről.* A vallás nem csupán a józan észnek és a bölcsészeti spekulációknak az eredménye, ezért nem lehet „a vallás tudományá”-ról sem beszélni. Viszont a teológia nem állhat ellentétben a tudományok eredményeivel. A keresztény vallás nem valami végérvényesen ki nyilatkoztatott hitvallás, vagy hagyomány eredménye s nem csak a Bibliában található fel, amint az orthodox protestánsok tanítják. A Csehszlovák Egyház az *élő vallásos élményből* indul ki, melyen át Isten állandóan érintkezésben van az emberekkel. A hit nem valami kívülről érkező adomány, mely az ember képességeit felülmúlja, hanem Isten cselekvő akaratának és az ember igyekezetének közös produktuma. A vak hitet elvetik. A hit az Isten lelkének az emberekben való működésének a bizonyítéka (Testimonium Spiritus sancti internum). Isten lelke működött Jézusban és működik bennünk, s Jézus is, mi is, alázatos figyelemmel hallgatjuk szavát, vizsgáljuk a mindenséget s értékeljük a történelmet, hogy megérthessük az Isten akaratát.

Istennek Jézusban működő lelkéről a Szentírás, az őskeresztény hagyományok, Husz János és a Cseh Testvérek, valamint a reformáció tanításai egyaránt adnak értékes bizonyosságokat. Éppen ezért hitelveinek kialakításaikor mindezeket figyelembe veszi a Csehszlovák Egyház, ha elsőséget biztosít is a Bibliának.

III. *A Szentírás és a hagyományok.* A Szentírás nem az

Isten által kinyilatkoztatott igazságok tévedhetetlen foglalata, hanem egy nép vallásos élményeinek gyűjteménye, olyan népé, melyet Isten ép erre a célra használt fel. A Szentírást tehát a lelkiismeret, a józan ész és a tudomány eszközeivel megbíráltan kell használni. Legfontosabb benne a négy evangélium. A hagyományokat Jézus szelleméhez mérve lehet és kell felhasználni.

IV. *Az isteni kinyilatkoztatás.* Az Isten az emberben és a természetben egyaránt kijelenti magát. A természetben közvetve és szükségszerűen, az emberben azonban közvetlenül, de csak maga-választotta módon és alkalmakkor. A kinyilatkoztatás folytonos, időhöz, helyhez nincs kötve, az Istennek mindig élő és cselekvő ereje. Az ember számára a vallásos élményben nyilatkoztatja ki magát az Isten. Minden embernek kinyilatkoztatja magát, különösképen is azonban azoknak, akiket előzőleg erre ő maga előkészít, hogy alkalmas befogadókká váljanak. Ám nem befejezett igazságokat nyilvánít ki Isten, hanem hozzásegíti a keresőket, hogy lépésről-lépésre felfedezzék azokat. Azaz: Isten növeli az ember megismerő tehetségét és irányítja azt. Mindez nem csökkenti az ember tevékenységét és szabadságát, sőt növeli és erősíti azt, mert Isten a kinyilatkoztatásnak és az emberi függetlenségnek egyaránt adója. A legprimitívebb vallásos élményben is van isteni igazság, viszont a legfejlettebb sem teljesen a tökéletes igazság. Mindmáig a legtökéletesebb kinyilatkoztatást Jézusban találhatjuk fel.

V. *Isten és az ő munkái.* A) *Isten megismerése* nem a tudományos bizonyítékok eredménye. Isten eszméje nem velünk született, sem nem a hagyományok kincse. Nem is csak az érzelemnek és az akaratnak, mint a gyakorlati ész követelményeinek (postulatum) a produktuma. Hanem vallásos élményünkből nő az ki, melyben az ész, az érzelem és az akarat, valamint a gyakorlati igyekvés egyaránt szerepet játszanak.

B) *Isten.* Ellene vannak az atheizmusnak, a pantheizmusnak, sőt a traszcendentálizmusnak is, mely Istent elválasztja a világtól s áthidalhatatlan mélységet támaszt köztük. Szigorúan theista alapon állanak: Isten egyaránt transzcendentális (lényegében) és immánens (munkáiban) lény. Isten abszolút, tökéletes, öntudatos, különálló a természettől, egyaránt oka a világnak és önmagának.

A szentháromság három istenben való hívés, a Szentírásban nem található. Ezt elvetik. Hisznek azonban Isten hármasság tevékenységében (teremtő, kinyilatkoztató és megtartó).

C) *Isten munkái.* Isten állandóan építi a világot bölcsessége és mindenható akarata folytán. A világról tudjuk, hogy tökéletlen, így önmagának oka nem lehet, kell, hogy lett légyen tökéletes ok, mely a világot is, önmagát is létre tudta hozni. Ez a létrehozás azonban örökkévaló, ma is tart, s ez a fejlődés (evolucio). Isten e munkája nem zárja ki a világot kormányozó törvények létezésének lehetőségét (mert Isten teremtette azokat is s így tovább is fejlesztheti és változtathatja őket), sem az ember részvételét a fejlődésben (mert az ember szabad, de csak Isten tökéletesebb akaratan és szabadságán belül).

Nem tudjuk, mily más teremtmények létezhetnek még más bolygókon, e földön azonban az ember a legtökéletesebb lény, mert fogalma van az igazságról és a jóságról s e fogalmak alapján összeköttetésbe juthat az Istennel. Az ember felfedezheti magában Isten munkásságát s alázatosan följánlhatja magát annak. Isten akarata az, hogy az ember tökéletessé legyen, de nem együttműködés (cooperatio) nélkül.

A bűn nem Isten akaratanak hajdani áthágásából folyik (eredeti bűn), hanem gyarlóságunk következménye, melyet biológiai részünk-(testünk)-nek az állatvilággal való összeköttetése tesz még hangsúlyozottabbá. Őseink bűnei a test útján, a társadalom rossz befolyásai a lélek útján gyengítik jóra való akarunkat. A bűn öröklésében nem hisznek, de a test *hajlamoságot* örököl az ősök bűnei folytán. Az ember azonban olyan lelki tulajdonságokkal rendelkezik, melyekkel sikeresen harcolhat a bűn ellen.

Az ember nem töltheti be teljesen erkölcsi célját e földön, ezért hisznek a túlvilágban, hol az ember tovább folytatja erkölcsi tökéletesedését.

Az erkölcsi tökéletességért folytatott harcban szükség van Isten segítségére, vagy kegyelmére is, melyet Isten ad a benne hívőknek, különösen Jézus és az ő munkái által.

Isten munkája nem szűnt meg a teremtéssel, folytatódik az a tökéletességről és az igazságról adott újabb kinyilatkoztatásaiban, melyek az ember megszentelésére és megváltására valók. Különösen nagy embereknél nyilatkoztatja ki magát, legtökéletesebben a názáreti Jézusban, akit Krisztusnak neveznek. Isten emellett úgy működik az emberben, hogy az az ő akarata szerinti életre vágyik és törekszik. Ezt a működést nevezik Szentléleknek.

VI. *Krisztusról és az ő munkáiról.* Jézus nem volt isten,

sem Isten egyszülött fia — metafizikai értelemben. Isten fia volt azonban Jézus erkölcsi értelemben, mert ő ismerte fel először Istenben a jóságos Atyát, s ő egyesítette legelőször gondolkozását és életét Istennel, hogy ilyenformán az Ő akaratának alávetés és engedelmes eszközévé és kinyilatkoztatójává legyen. Jézus Isten szava a földön, s Pál szerint (Rom. VIII. 29.) ő az elsőszülött az ő testvérei között (akik t. i. alávetik magukat az Atya akaratának), hogy példát mutasson, mi-kép lehetünk mi is Isten gyermekeivé.

Krisztust „Megváltó“-nak nevezik — nem halála, hanem — életének és halálának *példája* miatt és mert tanításaival békességet, Isten felé vezető utat és üdvözülésre lehetőséget nyújt nekünk.

Isten atyasága az emberek testvériségét is jelenti egy lelki családban. Ez az Isten-országa, mely a földön kezdődik és az örökkévalóságban lesz teljessé.

Az élet nem végződik el a halálban, az ember tovább keresi az igazságot a túlvilágon s emelkedettebb és boldogabb életet él ott, — a földön elért tökéletességi foka szerint kisebb, vagy nagyobb mértékben. A tökéletesedés mindaddig tart, míg csak *értelemben* és *akaratban* nem egyesülünk teljesen az Istennel, a pantheista belemerülést Isten lényébe azonban tagadják, mert a lélek egyéni halhatatlanságát hiszik.

A mennyország nem valami hely, hanem lelki állapot. A pokol szintén nem valami földrajzi fogalom, hanem lelki elégedetlenség, ziláltság és szenvedés, azoknál, akik Istentől erkölcsileg elszakadtak. Örökkétartó pokol sincs, mert Isten előbb-utóbb megkönyörül és módot nyújt a feléje való közeledésre. A purgatoriumban és a feltámadásban nem hisznek. Jézus örökéletet nyert Istennél, amint mi is ugyanezt elérhetjük.

Jézus élete az evangéliumokban mesékkel és legendákkal vegyítetten jelenik meg előttünk, ezek azonban, mint buzgó lelkek reménykedései, kedvesek előttük. Jézus úgy született, mint minden más ember. Ugyanakkor azonban nem valami gyenge, álmodozó, vagy épen megszállott ember, hanem „Isten embere“, kit az Atya megtalálása és követése vallásos és erkölcsi értelemben tökéletessé tett.

VII. *Az egyházzól.* Jézus nem földi egyházat alapított, hanem az Isten-országot. Az egyház az emberi szükséglet eredménye, s olyan keresztények társaságát jelenti, akik meg óhajtják valósítani Isten-országot lelkeikben. Jézus az egyház feje,

azaz, ő ez ország megvalósítási módjának legfőbb útmutatója. Egy egyház sem mondhatja, hogy tökéletes. A Csehszlovák Egyház nem ismeri el a pápát, s magát szabadelvű keresztény egyháznak tartja. Tanításai nem dogmák. „A Csehszlovák Egyházat azok a keresztények alapították, akik az erkölcsi törekvéseket és a tudományos elméleteket Krisztus szellemével óhajtják megtölteni, amint azt a Biblia, az őskeresztény hagyományok, a huszita egyház és a Cseh Testvérek, valamint a reformáció tanítják.” A lelkiismeret függetlensége, szabadsága, alapvető tétel.

VIII. *A szentségekről* (sacramentumok). A szentségeknek nem mágikus, hanem lélektani alapjuk van. A szentségeket nem elnyerni és megkapni, hanem megélni kell. Nem Krisztus szerezte azokat, hanem a kereszténység. Hét szentséget ismernek, de nem a katolikus értelmezésben. *A)* A keresztség nem az eredeti bűn eltörlése, mert ilyen nincs is, hanem az ember első vallásos újjászületése Jézus tanításának követésére. Általa az egyén az egyház tagjává lesz. *B)* Az úrvacsora. A kenyér és bor nem Jézus teste és vére. A vele való egyesülés jele a kenyér és a bor, az utolsó vacsorára való emlékezés kapcsán. Az úrvacsora azonban csak azoknál válik áldásossá, akik szívükben érzik Jézus jelenlétét és a vele való egységüket. Az úrvacsorát a lelkész vezetésével veszik a hívek s a lelkész nem közvetítő, nem is áldozópap (az ostya megtörése csak jelkép), hanem a testvérek egyike, az „első testvér”, különösen a kötelességek vállalása szempontjából. *C)* A konfirmáció Isten erőt adó segítségét jelenti, hogy keresztényi életet élhessünk. *D)* A bűnbánat nem az emberek (vagy az egyház) hanem Isten bocsánatát eredményezi. *E)* A házasságban két szabad ember kötelezi el egymást, hogy családot alapít. *F)* Az utolsó kenetből a haldokló vigasztalást és erőt merít, mert Istenre és Jézus példájára gondol általa. *G)* A papszentelésben arra alkalmas és képzett emberek felhatalmazást nyernek, hogy Jézus apostolaiként működjenek. Az első keresztények gyakorlata szerint, imával és kézrátétellel történik (ez utóbbit lelkészek és világiak végzik). A püspököknek és a patriárkának nincs több hatalmuk, mint a papoknak, csak felügyeletükkel összhangba hozzák az egyetemes egyház munkáját.

A szentségek kiszolgáltatásánál mellőzik a katolikusok gyakorolta olajjal való megkenést.

Visszatérve Dr. Farsky-hoz, a liturgia és a hittan kérdéseinek rendezése mellett egyik legfőbb gondja az volt, hogy az

új egyház ne maradjon izoláltan Európában, hanem találja meg szerves összeköttetését néhány hasonlóan gondolkozó vallásos szervezettel. Először a szerb orthodox egyházzal léptek érintkezésbe, részben azért, mert akkoriban még meg akarták őrizni az apostoli folytonosságot püspökeiknél (mely szerint püspököt csak apostolilag felszentelt püspök szentelhet), másrészt pedig, mert országaikat faji és politikai szálak fűzték egybe. A szerb orthodox (görög keleti) egyház hajlandó is volt az együttműködésre s először egy, azután két püspökét szentelte fel a Csehszlovák Egyháznak, köztük Farskyt is. Nagy nehézséget okozott azonban az együttműködésben az a körülmény, hogy a Csehszlovák Egyház mindinkább szabadelvű lett teológiájában, a szerb egyház pedig ragaszkodott ősi dogmatikájához. Így Farsky másfelé keresett összeköttetést s tárgyalt az anglikán és az amerikai episzkopális egyházakkal, valamint az O-katolikus Egyházzal. A dogmatikai kérdések azonban mindig megakadályozták szorosabb összeköttetések létrejöttét. Emiatt a Csehszlovák Egyházban belső zavarok is keletkeztek az orthodoxabb és szabadelvűbb csoportok között. Az 1924-ben tartott kongresszusukon aztán a nagy többség a szabadelvű irány mellett döntött, a szerb egyháztól felszentelt első püspök pedig néhány követőjével együtt kilépett az egyházból s csatlakozott a Cseh Orthodox Egyházhoz. Farsky indítványára a kongresszus kimondta, hogy ezentul a püspökök felszentelését az őskeresztény egyház szokása szerint kézrátétel útján az erre kiválasztott lelkészek és világiak fogják végezni.

Most már semmi akadály sem volt, hogy a Csehszlovák Egyház megjelenjék a világ szabadelvű keresztényeinek sorában. 1925-ben az „Életet és Munkát Tárgyaló Világkonferenciá"-n, Stockholm-ban, Farskyt szives fogadtatásban részesítette Dr. Söderblom, a liberális svéd érsek, kiről már mi is megemlékeztünk. Ugyanez évben Amerikába is ellátogatott Dr. Farsky az ottani csehek és tótok felkeresésére. Ekkor hallott először részletesebben az unitáriusokról. Hazatérve, érintkezésbe lépett Dr. Capekkel, aki már akkor szép munkát indított be Prágában, majd az 1927-ben Prágában tartott I. A. R. F. világkonferencia előkészítésében is segédkezett. A két cseh, vagy csehszlovák szabadelvű szervezet azonban tovább nem folytatta az érintkezést, mindenik megőrizte függetlenségét, de bizonyos külsőséges okok miatt együttműködés nincs közöttük. A Csehszlovák Egyházat most már „felfedezték”, a különböző

protestáns világkonferenciák egymás után hívták meg s ők részt is vettek Stockholmban, Lausanne-ban, Cambridge-ben és Oxfordban az Oekumenikus Világkongresszus munkájában. Amint azonban nyilvánosságra hozott levelezésük is bizonyítja, ők sohasem tagadták, hogy a szentháromságban és Jézus istenségében nem hisznek, sőt a maguk részéről aggodalmat fejeztek ki az Oekumenikus Világkonferencia alapelveiben szereplő megkötöttségekkel szemben. Az 1937 évi oxfordi gyűlésen az Oekumenikus Világkonferencia bizonyos megkötéseket tett a tagok hitfelfogása tárgyában, mire a Csehszlovák Egyház, a többi szabadelvű keresztény szervezettel együtt kilépni készült. Jelenleg még folynak a tárgyalások ez irányban.

Teljes odaadással vett azonban részt a Csehszlovák Egyház az I. A. R. F. munkájában. Már az 1930-ban, Arnhemben tartott konferencián is résztvettek, valamint később a kopenhágai (1934) és oxfordi (1937) konferenciákon is s Dr. Procházka a Végrehajtó Bizottságnak tagja is lett.

Mindezeket azonban Dr. Farsky már nem érte meg. Élete utolsó műveként 1926-ban létrehozta még az egyház lelkesítő nevelő intézetének hatalmas palotáját (ugyanitt van a pátriárka rezidenciája is). A lelkesítő növendékek a Husz Evangéliumi Teológiai Fakultáson tanultak és tanulnak s ebben a „Kollegien-Haus“-ban laknak. Számuk átlag 60 körül mozog.

Dr. Farskyt már betegen szállították át az új palotába. Többször is operálták — sikertelenül. Ennek ellenére ő az egyház ügyeit még betegágyán is nagy lelkesedéssel intézte. Junius 5-én, 1927-ben, még cikket diktált a „Cseh küzdelem“ c. folyóiratba a küszöbön álló I. A. R. F. konferencia érdekében, ugyane hó 12-én azonban meghalt.

Dr. Farskyt, mint hazafit is tiszteli a cseh nép, sokat dolgozott, írt és szervezett népe szabadsága és felemelése érdekében. Mindazonáltal nem volt elfogult, egyházába pl. hívogatta a német és más nemzetiségű embereket is s ép ezért töröltette a „Nemzeti“ szót is a Csehszlovák Egyház nevéből. (Tényleg vannak is német tagjai az egyháznak).

Életének főműve azonban a szabadelvű Csehszlovák Egyház létrehozatala volt. Ezért felmérhetetlenül sokat dolgozott és eredményesen. Jellemzésére saját sorait idézhetjük („Az élet értelme“ c. beszédéből, melyet 1922-ben tartott):

„Aki azt gondolja, hogy csak magának élhet, saját előmenetelét mások rovására is gyarapítva, elveszti az ő életét;

bevégzi földi pályafutását s úgy megy el, hogy senkisémet veszi észre távozását s itt-időzését sem. Mert élni annyit jelent, mint hasznosnak lenni. Az ember csak addig él, ameddig hasznosága terjed. Az élet teljessége azt jelenti, hogy odaáldozzuk életünket Krisztusnak, azaz azoknak az eszméknek s az ember-szeretetet ama magasztos gyakorlásának, melyeket ő tanított."

Dr. Farsky jól megszervezett, erős egyházat hagyott maga után. A hívek száma 1920-ban csak 250.000, 1921-ben már 525.333, 1930-ban 794.000 a hivatalos népszámlálás adatai szerint, 1937-ben pedig 850.000. (Csehszlovákia második legnagyobb egyháza).

A lelkészek száma ma (1937) 303, mellettük 327 világi hitoktató működik. 134 templomuk van és 29 egyházi lapot tartanak fenn.

Dr. Farsky halála után Dr. Procházka Adolf Gusztávot választották meg pátriárka-püspöknek (ez a hivatalos címe) s minden remény megvan rá, hogy vezetése alatt a Csehszlovák Egyház még szebb jövőnek néz elébe, mint amilyen rövid, de dicsőséges múltja volt.¹

Szabadelvű kereszténység Hollandiában.

A reformáció (XVI. század) hamar eljutott Hollandiába s nemsokára az ország túlnyomóan nagy részét meghódította. Megalakult a „Kálvinista Államegyház” (mely mind máig a nép egyháza) és a lutheránus egyház (főként a bevándorolt németek között), nemsokára a mennoniták egyháza, az árminiánusok egyháza (mely a kálvinisták közül vált ki) s ezek száműzetése (1618) után: a remonstráns egyház. Mindezekről Dr. Wilbur is számot ad s azt is elmondja, hogy a lengyelországi szociniánusok milyen összeköttetésben állottak különösen a mennonitákkal és a remonstránsokkal. A száműzött szociniánusok egyrésze Hollandiában és ép e két egyház vendégszerető híveinél keresett menedéket s lassanként be is olvadt közéjük, ugyanakkor azonban a saját szabadelvű nézeteivel oly mértékben befolyá-

¹ Hosszasabban foglalkoztunk a Csehszlovák Egyházzal, mintsem helyünk szűk-volta megengedte volna, de szükségesnek tartottuk részletesebben ismertetni ezt az új szabadelvű keresztény mozgalmat már csak azért is, mert teológiája a ma követelményei szerint és oly részletesen kidolgozott, mint talán egyetlen más szabadelvű keresztény egyházé sem.

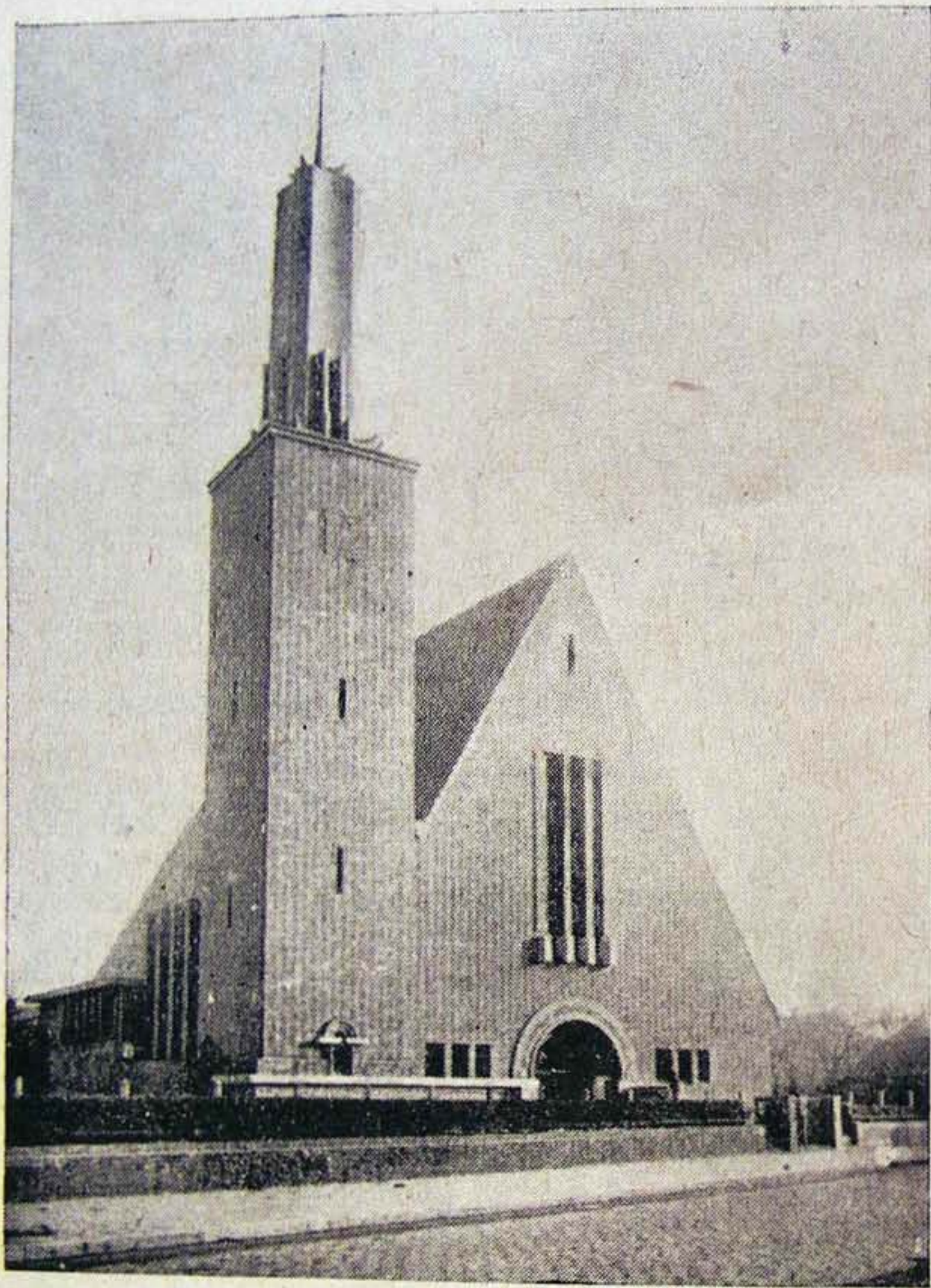

A St. Walburg-templom Zutphen-ben. Holland szabadelvű templom.

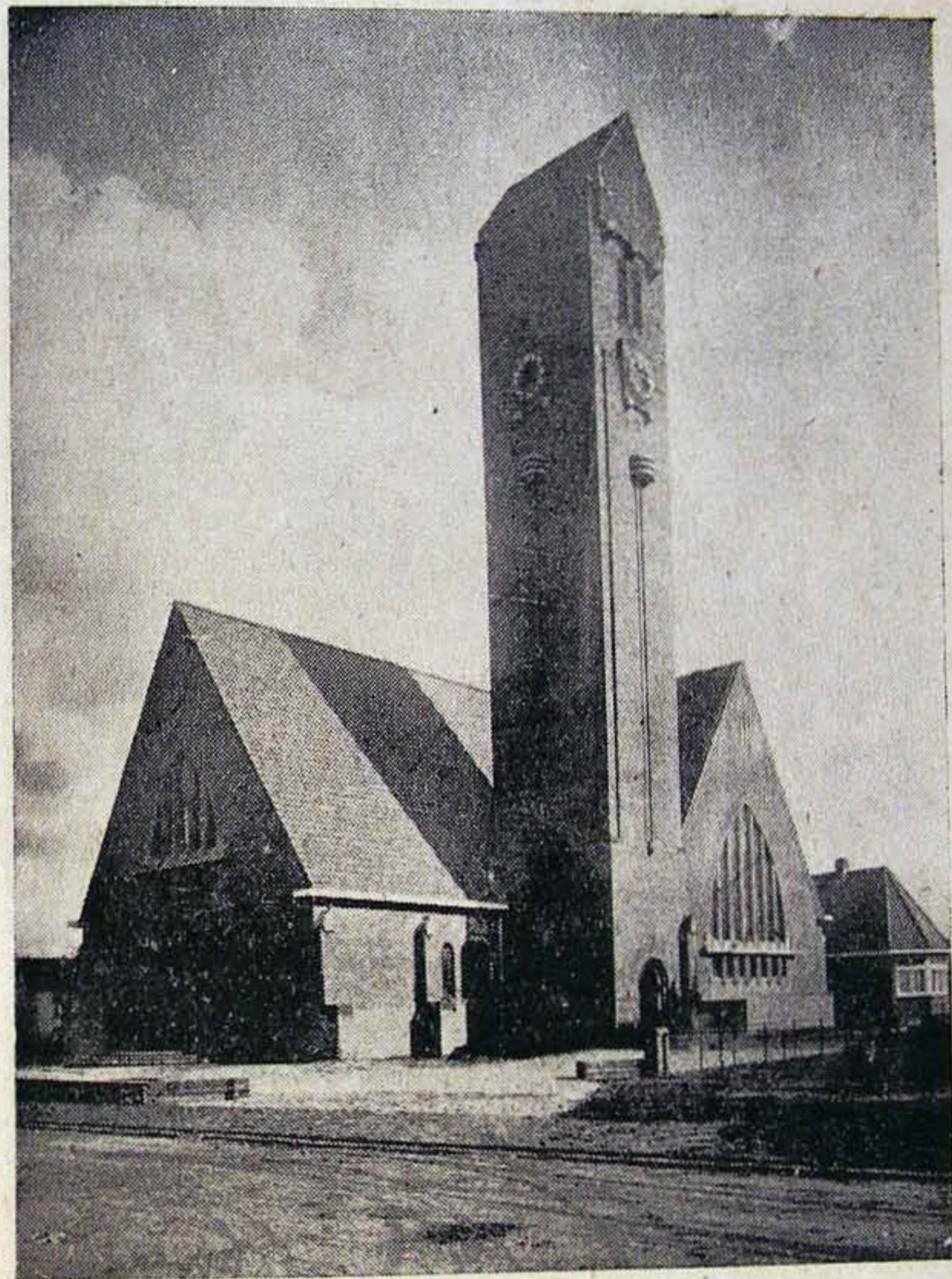

A Groote-templom Deventerben. Holland szabadelvű templom.

Remonstráns templom Amszterdamban.
Épült 1933-ban.

Remonstráns templom Hilversum-ban.

solta azokat, hogy Angliába és Amerikába is eljutott a szabadelvűség irányában áldásosan működő hatásuk. Nehány századon át egymás mellett fejlődik hát a kálvinizmus és a „nemdogmátikus, racionálista vallásosság” (amint Dr. Bruining írja), a XIX. században azonban a történelmi-irány és a bibliakritika kifejlődése nyomán megindult „modernista mozgalom” egyre több tért kezd nyerni. A remonstránsok egyháza csaknem teljes egészében szabadelvűvé lett s hasonló volt a helyzet a mennoniták között is, annál inkább, mert nem volt olyan hitvallásuk, melybe az orthodoxok belefogózkodhattak volna a szabadelvűek elleni harcukban. A református és a lutheránus egyházakban az orthodoxok megőrizték többségüket, mire e két egyház szabadelvűi közös társaságot alapítottak ügyük előmozdítására (anélkül azonban, hogy egyházaikból kiléptek volna).

1870-ben megalapítják a „Nederlandsche Protestanten Bond” (Holland Protestáns Unió) nevű szervezetet, melybe a különböző egyházakba tartozó, valamint az egyházakon kívül álló szabadelvű keresztények tömegesen beléptek. A XX. század elején a különböző egyházakhoz tartozó szabadelvű ifjak szintén közös szervezetet alapítottak (mely később a „Leiden International Bureau”-t is alapította). 1923-tól a szabadelvű keresztények nagy-gyűléseket rendeztek, melyeken megvitatták ügyeiket, s felállítottak egy „Központi Bizottság”-ot, mely aztán megalapította a „Szabad Egyházak Rádió Társaságát” (hetenként 7 órán át szabadelvű keresztény műsorokat adnak Hollandia rádióállomásairól). Jelenleg a Holland Protestáns Unió (s a mellette működő Rádió Társaság) tagjai: 1. a református, 2. a remonstráns, 3. a mennonita, 4. a lutheránus egyházak „szabadelvű csoportjai”. Számuk több mint 800.000. Groningen, Amszterdam és különösen Leiden egyetemének teológiai fakultásain — hallgatólagos megegyezés alapján — néhány tan széket mindig szabadelvű keresztény tanárokkal töltenek be.

A helyzet ma az, hogy a szabadelvű keresztények mindenütt megmaradtak régi egyházközségeikben. Ezek az egyházközségek sok helyt 100%-ban szabadelvűek (különösen a remonstránsok és a mennoniták), máshelyt csak a többség az, ismét sok esetben az egyházközségben a szabadelvű keresztények kisebbséget alkotnak csupán. A holland türelmesség azonban e nehézségeket áthidalja s lehetővé teszi, hogy teljesen szabadelvűek csak részben-szabadelvűekkel, sőt teljesen ortho-

doxokkal is egy templomba járjanak imádkozni. A szabadelvűek azonban saját egyházközségeiken kívül a szabadelvű keresztény szervezetnek (Protestáns Unió) is tagjai s e szervezeten át nemcsak, hogy beléptek az I. A. R. F. tagjai közé, hanem e nemzetközi szabadelvű intézmény szervezésében is oroszlánrészt vállaltak. (Láttuk, hogy az I. A. R. F. központi irodája ép a Protestáns Unió épületében van s az adminisztratív munkában annak tisztviselői karát is használja).

A holland szabadelvű keresztények teológiailag nem bocsátanak ki közös nyilatkozatot. Megegyeznek azonban abban, hogy a vallásban a szabad kutatás és a türelmesség jogát mindnyájan elismerik, a szentháromságot tagadják s a helyettes elégtétel, valamint az ember teljes megromlottságának (az eredeti bűn következtében) elveit elvetik. Ezekén kívül azonban az egyes csoportok egymástól eltérő nézeteket vallanak, azokat viszont egymás közt sokszor megvitatják s egyre inkább közelednek egy közösen kialakított, szabadelvű teológiai álláspont felé.

Liturgiájuk szintén különböző. Általában azonban a következő istentiszteleti sorrendet gyakorolják: egyházi ének, biblia-olvasás, ima, ének, egyházi beszéd, orgona-közjáték, ima, ének, és megáldás.

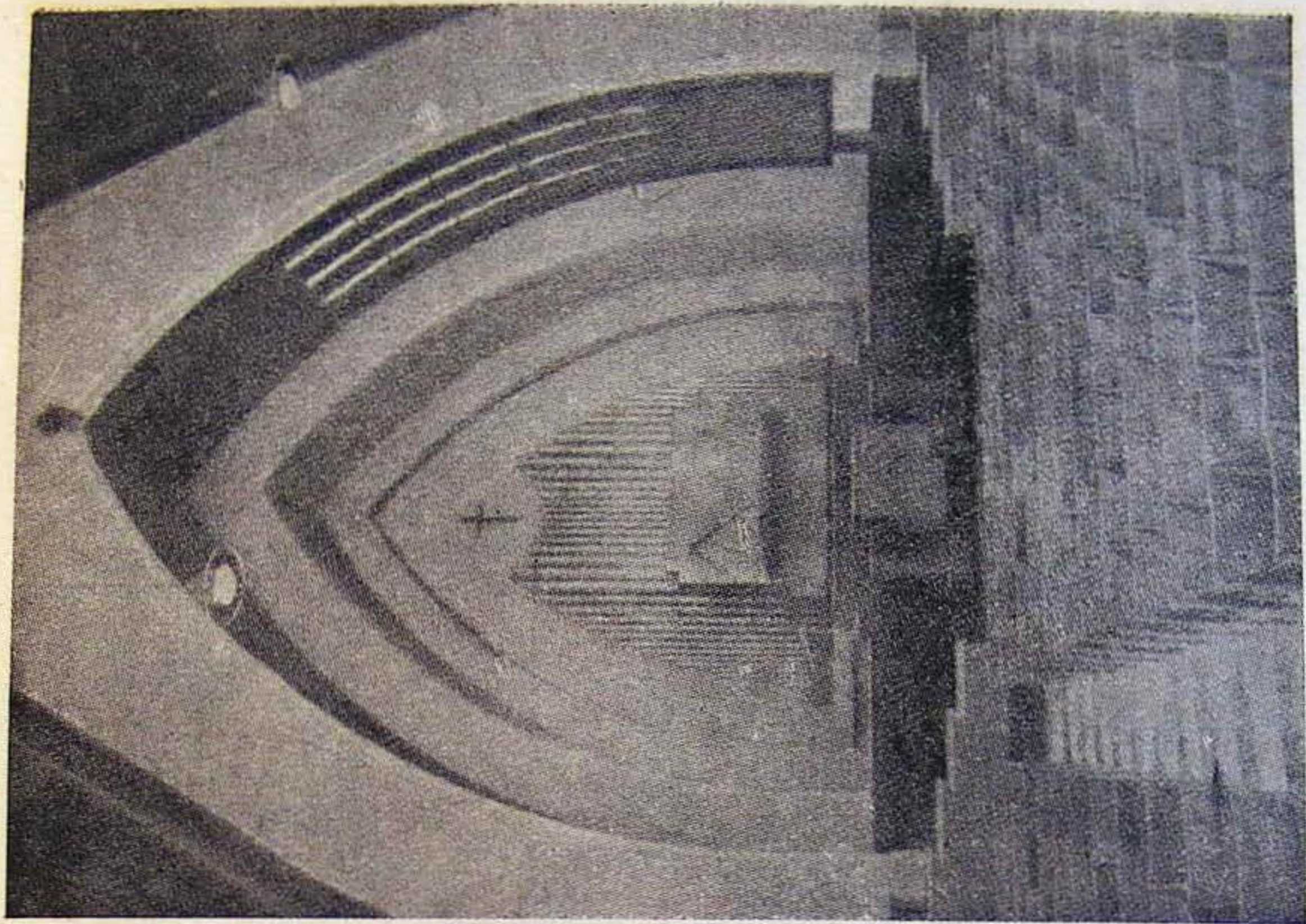
Az Univerzalista Egyház.

(Amerikai Egyesült Államok.)

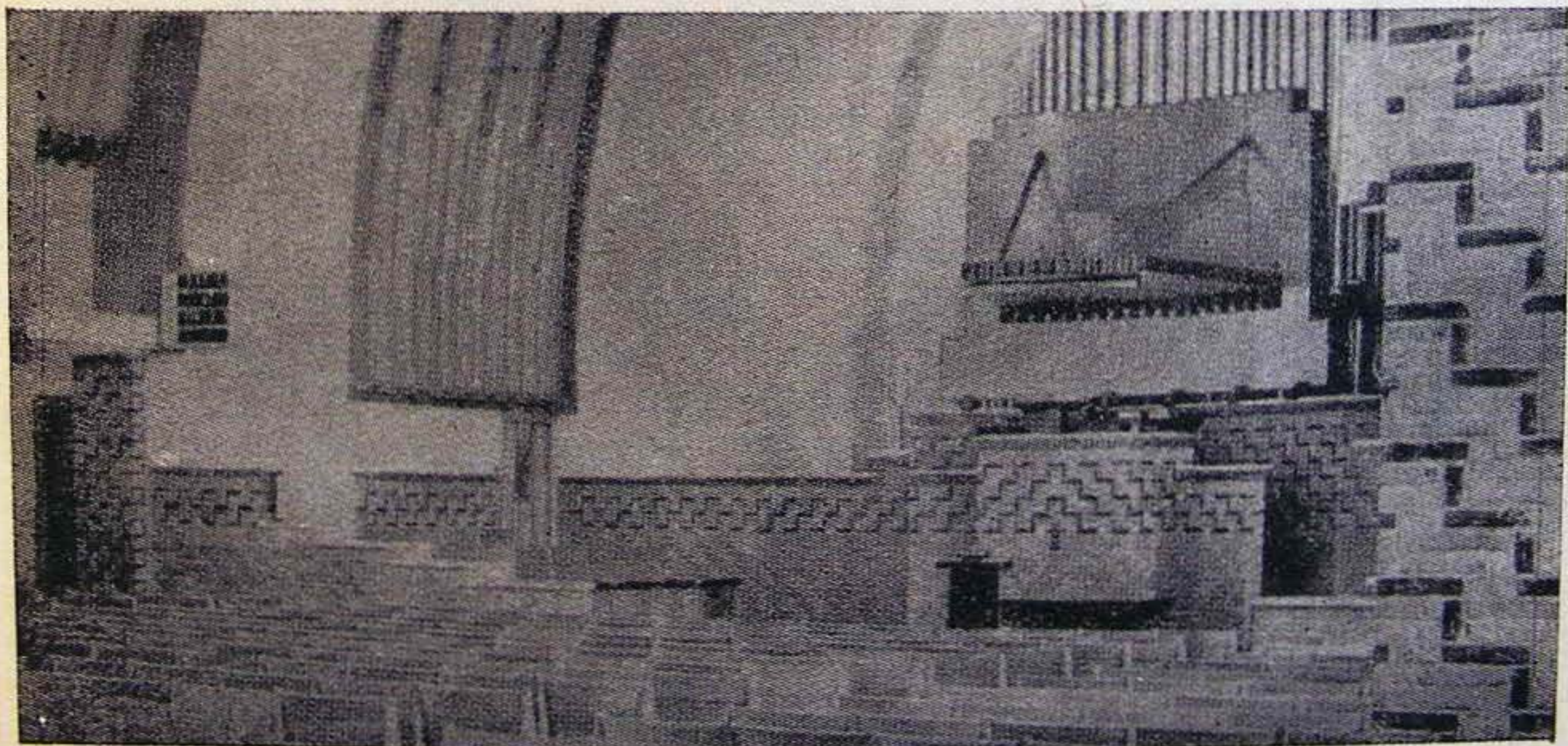
Meg kell még emlékeznünk röviden az Amerikában alakult univerzalista egyházzról is, nemcsak azért, mert az I. A. R. F. tagjainak egyike, hanem azért is, mert történelme szorosan egybeforrott az amerikai unitarizmuséval, úgyannyira, hogy a két egyház végül is „Free Church of America” (Amerika Szabad Egyháza) néven közös szervezetet alakított.

Az univerzalizmus nevét az „egyetemes” szótól kapta, mely viszont a megváltásra vonatkozik. Az univerzalisták szerint a történelem igen sok nagy vallásos gondolkozója vallott univerzalista elveket, melyek Jézus tanításaiban gyökereznek, amint azt főképp a hegyi-beszédből és a tékozló fiu példázatából látjuk. Alexandriai Kelemen, Nyssa-i Gergely, Origenes, Chrysostomus és Jeromos egyaránt megegyeztek abban, hogy „Istennek az a célja, hogy a mi Urunk Jézus Krisztus által

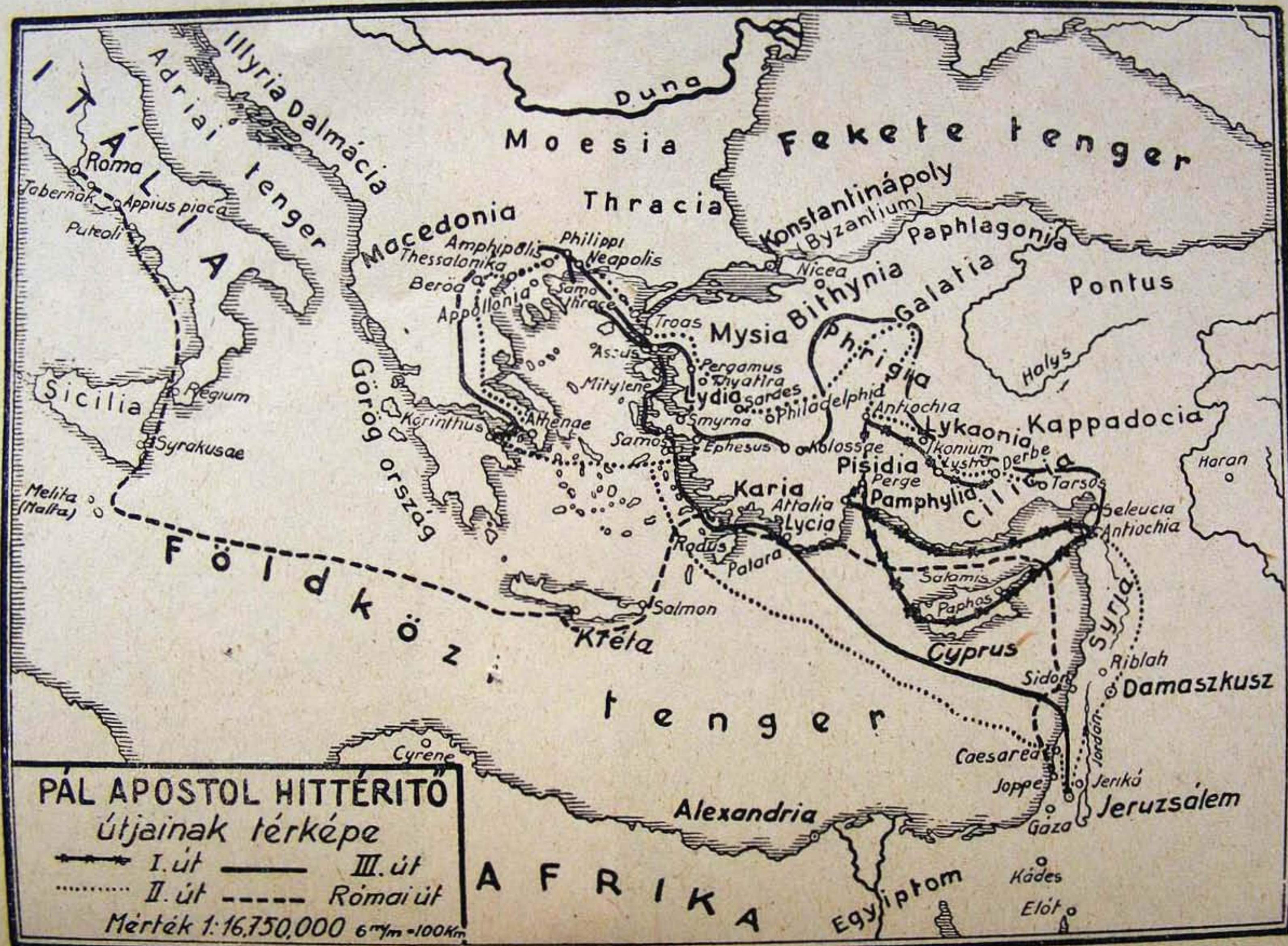

Az amszterdami remonstráns templom
belülről.

Az amszterdami remonstráns templom szíszéke,

Illyria Pálmácia
 Adriai tenger
 Italia
 Roma
 Tabernák
 Appius piaca
 Puteoli
 Sicilia
 Regium
 Syrakusae
 Melita (Malta)

Duna
 Moesia
 Fekete tenger
 Thracia
 Konstantinápoly (Byzantium)
 Macedonia
 Amphipolis
 Thessalonika
 Beröa
 Appollonia
 Philippi
 Neapolis
 Samos
 Thrace
 Troas
 Mysia
 Nicaea
 Paphlagonia
 Pontus
 Halys
 Galatia
 Phrygia
 Lydia
 Sardes
 Mitylene
 Aszus
 Pergamus
 Thyatira
 Smyrna
 Philadelpia
 Antiochia
 Lykaonia
 Kappadocia
 Haran
 Pisidia
 Lystra
 Perbe
 Tarsos
 Seleucia
 Antiochia
 Pamphylia
 Cilicia
 Karia
 Attalia
 Lycia
 Rodus
 Palara
 Salmon
 Cyprus
 Salaria
 Paphos
 Syria
 Riblah
 Damaszkus
 Jeruzsálem
 Jerikó
 Joppe
 Gáza
 Caesarea
 Sidon
 Kádes
 Elót
 Egyiptom
 Afrika

Görög ország

kinyilatkoztatott kegyelme folytán, az emberi faj minden tagját megmentse a bűntől."

Mint egyházi szervezet azonban csak 1770-től számítják történelmüket. Ez évben egy Murray John (János) nevű angol lelkész Londonból Amerikába jött prédikációs körútra. Murray (1741—1815) kálvinista nevelésben részesült, Whitefield lelkes szónoklatai azonban megingatták hitét s Rely James, Whitefield egyik prédikátorának hatása alá került, ki viszont az egyetemes üdvözülés hitét kezdte hirdetni rövidesen. Murray 1770-ben kivándorolt Amerikába s ott gyalog prédikációs körútra indult. Egyik alkalommal New Jersey államban, a Barnegot Bay (öböl) partján, egy Good Luck (jó-szerencse) nevű telepre ért, melyen kis templomocskára talált. Ezt a templomocskát egy Potter Thomas (Tamás) nevű egyszerű földműves és halász építette, kivel Murray sok hosszú beszélgetést folytatott az elkövetkező napokban. Ez egyszerű ember nyugodt és szilárd hite aztán végkép meggyőzte Murray-t az egyetemes megváltás hirdetésének szükségéről s ő ettől kezdve oly lelkes munkát folytatott, hogy méltán kiérdemelte „az univerzalista egyház megalapítója” nevet.

Körülbelül Murray-vel egyidőben (1780) egy Winchester Elhanan nevű philadelphia-i baptista lelkész is univerzalista elveket kezdett hirdetni, ő azonban már nem kálvinista, hanem árminiánus alapról indult ki.

Mindkettőnél nagyobb hatással működött Ballou Hosea (1771—1852), hosszú időn át bosztoni lelkész. Ballou áriánus volt, majd kifejezetten az unitárius eszmék elfogadására határozta magát (a szentháromság kérdését illetően) s az univerzalista felekezet követte Ballou-t ebben az irányban.

1790-ben tartották első nagygyűlésüket, 1803-ban pedig Winchester-ben (New Hampshire) elfogadtak egy hitvallást, mely az egyház hitfelfogását közös nevezőre hozta. Közben egyre szabadelvűbb lett az univerzalista egyház s 1899-ben és 1933-ban kiadott „hitnyilatkozat”-ai (tehát már nem hitvallásai!) a szabadelvű keresztények sorába viszik őket.

1899-ben, Boston-ban, az alábbi 5 pontot fogadták el. Hisznek:

1. Az Isten egyetemes atyáságában (atyai voltában);
2. Az Ő Fiának, Jézus Krisztusnak, szellemi (lelki) tekintélyében;
3. A Biblia megbízhatóságában, hogy az Isten kinyilatkoztatását tartalmazza;

4. A bűnök igazságos büntetésének bizonyosságában ;

5. És minden léleknek az Istennel való végső harmóniájában.

1933-ban, Worcester-ben (Mass.), a következő pontokat fogadták el.

„1. Ez összejövetel (Convention) szövetséget köt, hogy közös erővel cselekedje Isten akaratát, amint azt Jézus kinyilvánította, és hogy együttműködjék Isten országának megvalósításában, melyért Jézus is élt és meghalt. Evégből kinyilvánítjuk hitünket Istenben, aki örökkévaló és mindent-lebíró szeretet ; Jézus lelki vezetőségében (vezető voltában) ; minden emberi egyén legnagyobb értékében, az ismert és megismerendő igazság tekintélyében (a tekintély, mint alap szerepel) ; a jóakarátú és áldozatokra kész emberek hatalmában, hogy ezek legyőzik a gonoszsgot s lassanként megalapítják Isten-országát. Sem ez, sem semmiféle más hitnyilatkozat azonban nem lehet a hit próbájává (hogy ennek alapján kizárjanak valakit), föltéve, hogy az ezekből folyó hitet vallani fogják. 2. Az univerzalista múlt hitvallásai és hitnyilatkozatai sok univerzalista számára kedvesek és elfogadhatók, de szabad értelmezés tárgyai. Azokat ajánljuk, de nem mint próbaeszközöket, hanem mint bizonysg-tételeket az igazság szabad kutatásában, mely az univerzalista egyház szellemével megegyezik. 3. Az egyház tagjai sorába mindenkit felveszünk, aki az univerzalista hit lényeges alapelveit elfogadja s az univerzalista „General Convention“ (általános nagygyűlés) joghatóságának (jurisdiction) aláveti magát“.

Az univerzalisták száma az 1921 évi amerikai statisztikusok becslése szerint (a népszámlálás vallási hovatartozandóságra nem vonatkozik) 60.000, mely évente kb. 3000-rel szaporodik. A becslés jó lehet, mert az I. A. R. F. 1936-os évkönyvében az univerzalisták 100.000 hívőt jelentenek be. Egyházközségeik száma 400, kb. 150 missziói állomással és filiával. Lelkészeik száma 500 körül van.

Sok főiskolát (köztük a híres Tufts University-t Somerville-ben, Boston mellett) tartanak fenn és két lelkészképzőt is, melyek egy-egy egyetem mellett működnek (a Crane Divinity School a Tufts egyetem mellett és a Ryder Divinity School a University of Chicago mellett). Van egy könyvkiadó vállalatuk : „The Universalist Publishing House“ Boston-ban s több folyóiratuk, melyek közül a „The Christian Leader“ (a keresztény vezető) a legelterjedtebb.

Szervezetük kongregacionális, az egyházközségek maguk kormányozzák magukat. Közös ügyeik vitelére azonban államonként „Conventions“ (összejövetel, nagy-gyűlés) nevű szervezetekbe, azok viszont egy központi „General Convention“ (általános nagy-gyűlés) nevű szervbe tömörülnek. E legutóbbinak feje az elnök, akit időszakonként választanak. A General Convention-nek van egy „Board of Trustees“ (igazgatóság) nevű végrehajtó bizottsága, mely az ügyeket folyamatosan intézi, egy „General Superintendent“-je (aki azonban nem „szuperintendens“, vagy püspök!) egy (általános) titkára és pénztárnoka, valamint egy központi hivatala Boston-ban.

Az univerzalista egyház több missziói állomást tart fenn Japánban és Koreában.

Befejezés.

Végére jutottunk már a „Függelék“-nek is, s az előirányozottnál lényegesen nagyobb terjedelem befejezésre int. Lehetetlen volna azonban úgy válnunk meg ez újabb és sokat ígérő szabadelvű keresztény szervezetektől (ha csak e könyv lapjain is), hogy néhány felkinálkozó tanulságot le ne vonjunk. Dr. Wilbur „Az unitárius történelem lényege és tanulságai“ c. fejezetben a „történelmi“ egyházakra nézve (ha szabad meghonosítanunk ezt a kifejezést, a szociniánus, valamint az erdélyi, angol és amerikai szervezeteket értve rajta), már levonta a tanulságokat. Mi most csak hozzátehetjük, hogy azok a tanulságok általábanvéve az újabb keletű szabadelvű keresztény mozgalmakra vonatkoztatva is helytállóak. Akad azonban még néhány jellemző vonás e mozgalmakban, melyeket föl kell említenünk.

I. Az erdélyi unitárius olvasó bizonyára meglepődve olvas unitárius (vagy szabadelvű keresztény) pátriárkákról és érsekekről. Biztosíthatjuk az olvasót, hogy az angol és amerikai unitáriusok ép ily meglepetéssel olvastak egykor az unitárius püspökről, mikor először kaptak értesítést erdélyi hitrokonaik egyházi szervezetéről a XIX. században. Ma már senkisép lepődik meg közülök azon, hogy van unitárius püspök s azon sem, hogy unitárius pátriárka és érsek is került a püspök mellé. Megértették ugyanis, hogy az unitarizmus nincs összefüggésben az